GLOBAL JOURNAL OF CROSS-DISCIPLINARY INNOVATIONS
Multidisciplinary peer-reviewed scholarly journal
GJCDI
Vol. 1 | Issue 3
Year: 2026

XITOY VA O‘ZBEK TILLARIDA METAFORALARNING QIYOSIY TAHLILI

Kamolova Durdona Baxodir qizi

Toshkent Davlat Sharqshunostlik Universteti

Sharq tillari va adabiyoti instetuti Filalogiya va tillarni o'qitish (xitoy tili)

Muhammadzubayrxon@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada xitoy va o‘zbek tillarida metaforalarning lingvistik, semantik va lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Metaforaning badiiy ifoda vositasi, tushunchalarni anglash mexanizmi hamda milliy dunyoqarashni aks ettiruvchi til hodisasi sifatidagi o‘rni yoritiladi. Xitoy va o‘zbek tillaridagi metaforik birliklar inson, tabiat, hayvonot dunyosi, ranglar va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq misollar asosida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ikki tilda umumiy metaforik modellar bilan bir qatorda, milliy-madaniy tafovutlar ham mavjudligi ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari metaforalarni qiyosiy o‘rganish tarjima nazariyasi, lingvokulturologiya va tillararo muloqot uchun muhim ahamiyatga ega ekanini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: metafora, xitoy tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil, lingvokulturologiya, semantika, milliy tafakkur.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ лингвистических, семантических и лингвокультурологических особенностей метафор в китайском и узбекском языках. Рассматривается роль метафоры как средства художественной выразительности, механизма осмысления понятий и отражения национального мировоззрения. Метафорические единицы двух языков анализируются на примерах, связанных с человеком, природой, животным миром, цветами и социальными отношениями. Особое внимание уделяется общим метафорическим моделям и национально-культурным различиям. Результаты исследования имеют значение для теории перевода, лингвокультурологии и межъязыковой коммуникации.

Ключевые слова: метафора, китайский язык, узбекский язык, сравнительный анализ, лингвокультурология, семантика, национальное мышление.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the linguistic, semantic, and linguocultural features of metaphors in Chinese and Uzbek. It examines metaphor as a means of artistic expression, a mechanism for conceptualizing abstract ideas, and a linguistic reflection of national worldviews. Metaphorical expressions associated with human beings, nature, animals, colors, and social relations are considered in both languages. Particular attention is paid to shared metaphorical patterns and culture-specific differences. The findings highlight the importance of comparative metaphor studies for translation theory, linguocultural studies, and intercultural communication.

Keywords: metaphor, Chinese language, Uzbek language, comparative analysis, linguocultural studies, semantics, national cognition.

Kirish

Til inson tafakkuri, milliy madaniyati va borliqni idrok etish usullarini aks ettiruvchi murakkab ijtimoiy hodisadir. Har bir xalqning dunyoqarashi, tarixiy tajribasi, urf-odatlari va qadriyatlari uning tilida turli vositalar orqali namoyon bo‘ladi. Ana shunday vositalardan biri metafora hisoblanadi. Metafora insonning bir predmet yoki hodisa haqidagi tasavvurini boshqa bir predmet yoki hodisa bilan o‘xshashlik asosida bog‘lash orqali ifodalashga xizmat qiladi.

Metafora an’anaviy ravishda ko‘chma ma’noda qo‘llanadigan so‘z yoki ibora sifatida izohlansa-da, zamonaviy tilshunoslikda u faqat badiiy bezak vositasi sifatida qaralmaydi. Kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan metafora insonning mavhum tushunchalarni anglash, tartibga solish va ifodalash mexanizmlaridan biridir. George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, inson ko‘plab mavhum hodisalarni kundalik tajribasiga yaqin bo‘lgan aniq tushunchalar orqali anglaydi.

Xitoy va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lsa-da, ularda insonning his-tuyg‘ulari, aqliy faoliyati, ijtimoiy munosabatlari va tabiat hodisalarini metaforik ifodalashda muayyan o‘xshashliklar mavjud. Shu bilan birga, har ikki xalqning tarixiy

taraqqiyoti, madaniy qadriyatlari va ramziy tasavvurlari ayrim metaforalarning mazmuni hamda qo‘llanishida farqlarni yuzaga keltiradi.[1]

Mazkur maqolaning maqsadi xitoy va o‘zbek tillaridagi metaforalarning semantik hamda lingvomadaniy xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish, umumiy metaforik modellar va milliy o‘ziga xosliklarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tipologik va kontekstual tahlil usullaridan foydalaniladi.

Asosiy qism

“Metafora” atamasi qadimgi yunon tilidagi *metaphora* so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “ko‘chirish” ma’nosini anglatadi. Tilshunoslikda metafora bir tushunchaga xos belgi yoki xususiyatning o‘xshashlik asosida boshqa tushunchaga ko‘chirilishi bilan izohlanadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “oltin kuz” birikmasida kuz faslining rangi va go‘zalligi oltin bilan qiyoslanadi. “Vaqt uchib ketdi” ifodasida esa vaqtning tez o‘tishi harakatning tezligi orqali tasvirlanadi.

Metaforani o‘rganishda uni badiiy nutqning ifodaviy vositasi sifatida hamda inson tafakkurining muhim mexanizmi sifatida talqin qiluvchi yondashuvlar mavjud. Kognitiv tilshunoslikda metafora insonning mavhum tushunchalarni kundalik tajribaga asoslangan aniq tushunchalar orqali anglash usuli sifatida qaraladi. George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi ham metaforaning inson tafakkuridagi muhim o‘rnini asoslaydi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, metafora faqat adabiy asarlarga xos hodisa emas, balki kundalik nutq va fikrlash jarayonida ham faol ishtirok etadi.[2]

O‘zbek tilida “ko‘ngli keng”, “qalbi muzdek”, “fikri teran” kabi birikmalar insonning ruhiy va aqliy xususiyatlarini fazoviy kenglik, harorat va chuqurlik tushunchalari orqali ifodalaydi. Xitoy tilida ham shunga o‘xshash metaforik modellar mavjud. Masalan, 心里很暖 (*xīnli hěn nuǎn*) ifodasi so‘zma-so‘z “ichki dunyosi iliq” mazmunini anglatib, insonning samimiyligi yoki ijobiy hissiy holatini ifodalashi mumkin. Bu kabi misollar har

[1] Lakoff G., Johnson M. **Metaphors We Live By**. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
[2] Newmark P. **A Textbook of Translation**. — New York: Prentice Hall, 1988. — 292 p.

ikki tilda insonning jismoniy tajribasi va mavhum tushunchalar o‘rtasida ma’noviy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi.

Insonning tana a’zolari ko‘plab tillarda his-tuyg‘ular, aqliy faoliyat va xarakter xususiyatlarini ifodalashda muhim metaforik manba hisoblanadi. Xitoy va o‘zbek tillarida yurak, ko‘ngil, bosh va yuz bilan bog‘liq ifodalar bunga misol bo‘la oladi. O‘zbek tilidagi “ko‘ngli toza”, “yuragi keng”, “boshi qotdi”, “yuzini yorug‘ qilmoq” kabi birikmalar insonning ichki dunyosi, fikrlash jarayoni va ijtimoiy obro‘sini obrazli tarzda ifodalaydi.

Xitoy tilida ham tana a’zolari asosida shakllangan ko‘plab metaforik birliklar mavjud. Masalan, 心软 (*xīn ruǎn*) birikmasi so‘zma-so‘z “yuragi yumshoq” degan ma’noni anglatib, rahmdillik yoki ko‘ngli bo‘shlikni ifodalaydi. 心冷 (*xīn lěng*) “yuragi sovuq” ma’nosida kelib, ayrim kontekstlarda insonning ko‘ngli sovishi yoki hissiy jihatdan uzoqlashishini bildiradi. 头疼 (*tóu téng*) esa bevosita “boshi og‘rimoq” ma’nosidan tashqari, muammoli vaziyat tufayli tashvishlanishni ham ifodalashi mumkin.[3]

Keltirilgan misollar xitoy va o‘zbek tillarida insonning ichki holatini tana a’zolari va jismoniy sezgilar orqali ifodalashga moyillik borligini ko‘rsatadi. Biroq metaforik birliklarning ma’no doirasi va qo‘llanish xususiyatlari har doim ham bir xil emas. Xitoy tilidagi 心 (*xīn*) unsuri yurak tushunchasi bilan bir qatorda fikr, niyat, his-tuyg‘u va ichki dunyoni ifodalovchi ko‘plab birikmalarda ishtirok etadi. O‘zbek tilida esa bu ma’nolar “yurak”, “ko‘ngil”, “qalb” va “aql” kabi birliklar o‘rtasida taqsimlanishi mumkin. Bu holat ikki tilning metaforik tizimlarini qiyoslashda so‘zlarning lug‘aviy ma’nosi bilan birga kontekstini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Tabiat hodisalari va hayvonlar obrazidan foydalanish xitoy hamda o‘zbek tillarida metafora hosil qilishning muhim manbalaridan biridir. Bunday metaforalar insonning xarakteri, tashqi ko‘rinishi, ijtimoiy mavqei yoki hayotiy tajribasini tabiat va hayvonlarga xos xususiyatlar orqali ifodalashga xizmat qiladi.

O‘zbek tilida “sher yurak”, “tulkiday ayyor”, “qo‘ydek yuvosh”, “tog‘dek tayanch” kabi ifodalar keng qo‘llanadi. “Sher yurak” jasoratni, “tulkiday ayyor” ayyorlikni, “tog‘dek

[3] Cruse D. A. **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**. — 3rd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2011.

tayanch” esa ishonchlilik va mustahkamlikni ifodalaydi. Ushbu metaforalar xalq og‘zaki ijodi, maqollar, badiiy adabiyot va kundalik nutq orqali tilning barqaror birliklariga aylangan.[4]

Xitoy tilida hayvonlar obraziga asoslangan metaforalar ko‘pincha turg‘un iboralar va chengyu (成语) shaklida namoyon bo‘ladi. Masalan, 胆小如鼠 (*dǎn xiǎo rú shǔ*) “sichqondek qo‘rqoq” ma’nosini anglatadi. 龙腾虎跃 (*lóng téng hǔ yuè*) iborasi jo‘shqinlik, kuch-g‘ayrat va faol harakatni ifodalaydi. 狐假虎威 (*hú jiǎ hǔ wēi*) esa tulkining yo‘lbars kuchidan foydalanishi obraziga asoslanib, birovning mavqei yoki qudratidan foydalanib, o‘zini kuchli qilib ko‘rsatishni anglatadi.

Ranglar insonning hissiy kechinmalari, ijtimoiy baholari va ramziy tasavvurlarini ifodalashda faol qo‘llanadi. Xitoy va o‘zbek tillaridagi rang metaforalari ayrim umumiy xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, ularning madaniy talqinlarida farqlar ham kuzatiladi.

O‘zbek tilida “qora kunlar”, “oq ko‘ngil”, “qizil yuz”, “yorug‘ kelajak” kabi ifodalar mavjud. “Qora kunlar” qiyinchilik va tashvishlarni, “oq ko‘ngil” samimiylik va poklikni, “yorug‘ kelajak” esa umid va ijobiy istiqbolni ifodalaydi. Ushbu birikmalarda rang yoki yorug‘lik haqidagi jismoniy tasavvur mavhum hissiy va ijtimoiy tushunchalar bilan bog‘lanadi.

Xitoy tilida ham ranglar turli ramziy ma’nolarni ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Masalan, 红红火火 (*hóng hóng huǒ huǒ*) iborasi jo‘shqinlik, faoliyatning rivojlanishi va farovonlikni ifodalashi mumkin. 白费力气 (*bái fèi lìqi*) behuda kuch sarflash, mehnatning samarasiz ketishi ma’nosini anglatadi. 黑心 (*hēixīn*) esa so‘zma-so‘z “qora yurak” degani bo‘lib, ko‘chma ma’noda noinsoflik yoki yomon niyatni ifodalashi mumkin.[5]

Xitoy madaniyatida qizil rang ko‘pincha quvonch, bayram va omad bilan bog‘lanadi. O‘zbek madaniyatida ham qizil rang turli ijobiy ma’nolarga ega, biroq ranglarning ramziy vazifasi barcha vaziyatlarda bir xil emas. Masalan, muayyan rang bir

[4] 陈望道. 修辞学发凡 [Chen Wangdao. Xitoy ritorikasiga kirish]. — 上海: 复旦大学出版社, 2008.

[5] 胡壮麟. 认知隐喻学 [Hu Zhuanglin. Kognitiv metaforologiya]. — 北京: 北京大学出版社, 2004.

kontekstda ijobiy hissiyotlarni, boshqa vaziyatda esa xavf yoki salbiy holatni anglatishi mumkin. Shu sababli rang metaforalarini to‘g‘ri talqin qilishda ularning konteksti, madaniy muhiti va nutqiy vazifasi hisobga olinishi zarur.

Vaqt, hayot va taqdir kabi mavhum tushunchalar ko‘pincha makon, harakat, yo‘l va tabiiy jarayonlar yordamida ifodalanadi. Xitoy va o‘zbek tillarida bunday metaforalar insonning hayotiy tajribasi hamda borliqni idrok etish usullarini aks ettiradi.

O‘zbek tilida “hayot yo‘li”, “vaqt uchib ketdi”, “umr oqar suvdek”, “kelajak sari intilmoq” kabi birikmalar qo‘llanadi. Ularda hayot yo‘lga, vaqt harakatga, umr esa suv oqimiga qiyoslanadi. Bunday ifodalar inson hayotini davomiy jarayon sifatida tasavvur qilishga yordam beradi.

Xitoy tilida ham vaqt va hayotga oid metaforik birliklar keng tarqalgan. 光阴似箭 (*guāngyīn sì jiàn*) iborasi “vaqt o‘qdek” degan ma’noni anglatib, vaqtning juda tez o‘tishini ifodalaydi. 前途光明 (*qiántú guāngmíng*) “kelajak yorug‘” ma’nosida kelib, istiqbolning umidli ekanini

Xulosa

Xitoy va o‘zbek tillaridagi metaforalarni qiyosiy o‘rganish natijasida metafora har ikki tilning lug‘aviy-semantik tizimi va milliy-madaniy xususiyatlarini namoyon etuvchi muhim til hodisasi ekanligi aniqlandi. Metaforalar insonning hissiy holati, xarakteri, aqliy faoliyati, tabiatga munosabati hamda hayot haqidagi tasavvurlarini obrazli va ixcham ifodalash imkonini beradi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, xitoy va o‘zbek tillarida tana a’zolari, harorat, ranglar, hayvonlar va tabiat hodisalariga asoslangan metaforik modellar o‘rtasida muayyan o‘xshashliklar mavjud. Bunday o‘xshashliklar insonning umumiy jismoniy tajribasi va borliqni idrok etish xususiyatlari bilan bog‘liq. Shu bilan birga, ayrim obrazlarning ramziy ma’nosi, qo‘llanish doirasi va madaniy konnotatsiyasi har ikki tilda turlicha namoyon bo‘ladi.

Xitoy tilidagi chengyu birliklari tarixiy va madaniy mazmunni ixcham shaklda ifodalashi bilan ajralib turadi. O‘zbek tilida esa maqollar, matallar, frazeologizmlar va badiiy metaforalar milliy tafakkur hamda xalqning hayotiy tajribasini aks ettiradi. Bu

farqlar tarjima jarayonida metaforalarning konteksti va kommunikativ vazifasini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, xitoy va o‘zbek tillaridagi metaforalarni qiyosiy tahlil qilish til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni chuqurroq anglash, tarjima sifatini oshirish hamda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Kelgusidagi tadqiqotlarda metaforalarni korpus materiallari, badiiy asarlar, ommaviy axborot vositalari va kundalik muloqot namunalari asosida o‘rganish ushbu sohadagi xulosalarni yanada aniqlashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotel. **Poetika. Ritorika** / tarjima va izohlar. — Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1980.

2. Lakoff G., Johnson M. **Metaphors We Live By**. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.

3. Kövecses Z. **Metaphor: A Practical Introduction**. — 2nd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2010. — 375 p.

4. Newmark P. **A Textbook of Translation**. — New York: Prentice Hall, 1988. — 292 p.

5. Cruse D. A. **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**. — 3rd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2011.

6. 陈望道. **修辞学发凡** [Chen Wangdao. Xitoy ritorikasiga kirish]. — 上海: 复旦大学出版社, 2008.

7. 胡壮麟. **认知隐喻学** [Hu Zhuanglin. Kognitiv metaforologiya]. — 北京: 北京大学出版社, 2004.